

Joanna Skibska

Postawy rodzicielskie jako determinant prawidłowego rozwoju społeczno-emocjonalnego dziecka w młodszym wieku szkolnym – komunikat z badań

*Parents' attitudes as a determinant of a younger school age child's proper social and emotional development
– Research statement*

Wstęp

Środowisko rodzinne to jeden z wielu istotnych czynników determinujących rozwój dziecka, stanowiących całość osobistych warunków środowiskowych wiążących się bezpośrednio lub pośrednio z jego życiem i strukturą. Rodzina wpływa na rozwój umysłowy, społeczny, moralny dzieci, internalizację określonych wartości oraz norm postępowania, kształtuje ich osobowość. „Wprowadza dziecko w świat wartości kulturalnych i społecznych, w rodzinie po raz pierwszy dziecko styka się z pojęciem dobra i zła, [...]. Rodzice swoim zachowaniem i ocenami ujawniają mu, co w życiu jest ważne, z czym należy się liczyć, [...]” (Zaborowski, 1969, s. 110). Rodzina odgrywa szczególną rolę w pierwszych latach życia dziecka ale także w późniejszych okresach – kiedy idzie do szkoły i kiedy dorasta, ponieważ „atmosfera domowa ma największy wpływ na to, jak szczęśliwe, spokojne i odporne psychicznie jest dziecko, jak odnosi się ono do dorosłych, do swoich kolegów i innych dzieci, jak ocenia siebie i swoje zdolności, czy okazuje swoje uczucia, czy raczej jest zamknięte w sobie, jak reaguje na nowe sytuacje” (Campbell, 1990, s. 14).

Typologia postaw rodzicielskich

Postawa to względnie stała skłonność do pozytywnego lub negatywnego ustosunkowania się człowieka wobec osoby (Wojcieszek, 2000, s. 79), którą możemy rozpatrywać ze względu na trzy jej mechanizmy (schemat 1).

Schemat 1. Mechanizmy genezy postaw



Źródło: opracowanie własne na podstawie Wojcieszek, 2000, s. 79.

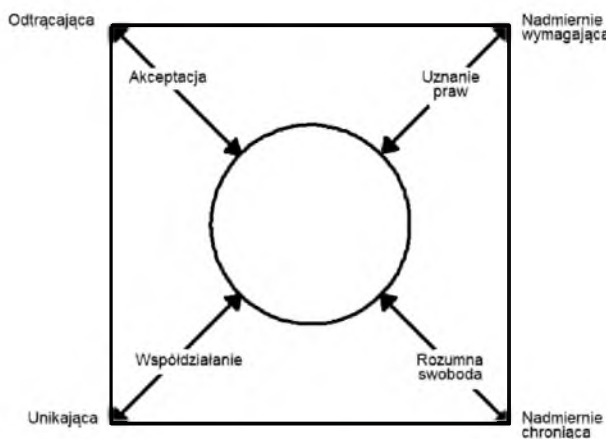
Postawa rozumiana jako rezultat naszych przekonań opiera się przede wszystkim na założeniu, że nasz emocjonalny stosunek do człowieka jest wynikiem świadomych opinii na jego temat. Z kolei postawa definiowana jako rezultat emocji oparta jest na warunkowaniu klasycznym – przyjmujemy postawę pozytywną wobec osoby, ponieważ kojarzy się nam z pozytywnymi emocjami i odwrotnie, mamy negatywny stosunek do kogoś, gdyż za każdym razem ta osoba wywołuje w nas negatywne emocje. Natomiast postawy będące rezultatem naszych zachowań oparte są przede wszystkim na teorii autopercepcji – wynikają z tego jak rozpoznajemy i spostrzegamy postawy innych osób. „Jeżeli zachowujemy się w pozytywny sposób w stosunku do jakiegoś obiektu [...], to działania takie stają się przesłanką do wniosku, że nasza postawa wobec owego obiektu jest pozytywna. Podobnie działania skierowane naprzeciwko jakiegoś obiektowi prowadzą nas do wniosku, że go nie lubimy” (Wojcieszek, 2000, s. 83).

Postawy mają silny związek z zachowaniami przejawianymi przez człowieka na każdym etapie jego rozwoju. Prowadzone badania mające na celu opis i wyjaśnienie postaw rodziców oraz ich wpływ na zachowania dzieci pozwoliły na opracowanie znanej i stosowanej w praktyce typologii postaw rodzicielskich (Ziemska, 1986). Obejmuje ona główne typy postaw wymagających modyfikacji albo podtrzymania, rozwinięcia i wzmocnienia oraz wskazuje i określa warunki prawidłowego rozwoju osobowości dziecka. Wśród form zaburzeń kontaktu wymienić należy kontakt agresywny przejawiający się niezwracaniem uwagi na potrzeby i motywy kierujące dzieckiem oraz wycofywanie się z kontaktu z nim. Natomiast, gdy rodzice są nadmiernie skoncentrowani na dziecku, to bezkrytycznie i uporczywie dążą do korygowania jego zachowania lub ograniczają jego kontakty z grupą rówieśniczą, dążą do wycofania dziecka z kontaktów społecznych. Formy te wiążą się z pewnymi cechami zachowań rodziców, położonych biegunkowo. Z jednej strony chcą dominować nad dzieckiem, z drugiej podporządkowują się i uzależniają od jego istnienia. Rodzice ulegli przy nadmiernym dystansie wobec dziecka unikają kontaktu z nim, ignorują je, zaniedbują potrzeby uczuciowe, a nawet fizyczne. Kontakt agresywny podobnie jak kontakt uporczywie korygujący łączy się z dominacją rodziców nad dzieckiem, natomiast zbytnia uległość wypływa z unikania kontaktu lub ograniczania swobody. Podane formy zaburzeń kontaktu z dzieckiem to podstawowe wymiary niepożądanych wychowawczo zachowań rodziców, a ich środek to optimum. Dominację i górowanie charakteryzuje twardość i surowość zachowania rodziców. Rodzice narzucają dziecku rygor lub wymuszają go karaniem. Żądania rodziców wobec dziecka są nieliczne i łagodne. Przy nadmiernym dystansie kontakty rodziców z dzieckiem są powierzchowne, w swych uczuciach są powściągliwi, obojętni, albo też – jawnie je odrzucają,

są wobec niego wrogo nastawieni. Kontakty te sprawiają im raczej przykrość, nie dają zadowolenia ani satysfakcji, unikają ich – uważając, że są one trudne do zniesienia. Dystans uczuciowy w skrajnych postaciach może prowadzić do wystąpienia zachowań aspołecznych, czasami do antyspołecznych. Nadmierna koncentracja rodziców na dziecku charakteryzuje się uczuciową nierozłącznością – cały dom obraca się wokół dziecka, które jest pozbawione dostatecznej swobody bowiem jest nieustannie nadzorowane.

Typologię postaw można przedstawić na modelu (schemat 2), który przedstawia zależności zachodzące pomiędzy właściwymi postawami a ich negatywnymi odpowiednikami (Ziemska, 1986). Postawy właściwe znajdują się na obwodzie koła, ponieważ współwystępują ze sobą i przenikają się wzajemnie. Ten, kto akceptuje swoje dziecko, współdziała z nim, uznaje jego prawa i miejsce w rodzinie, darzy je zaufaniem i swobodą. Każdej prawidłowej postawie odpowiada postawa nieprawidłowa, a więc akceptacji – odtrącenie, współdziałaniu – unikanie, rozumnej swobodzie – nadmierne ochranianie, uznaniu praw – stawianie nadmiernych wymagań.

Schemat 2. Model typologii właściwych i niewłaściwych postaw rodzicielskich



Źródło: Ziemska, 1986, s. 182.

Fundament prawidłowych postaw wobec dziecka stanowi swobodny kontakt z nim, zrównoważona uczuciowość rodziców, pozwalanie dziecku na stawianie się autonomiczną jednostką oraz uznanie jego praw. Wśród prawidłowych postaw rodziców wobec dziecka należy wymienić (Ziemska, 1986):

- akceptację dziecka takim, jakie jest, z jego cechami fizycznymi, umysłowymi możliwościami i usposobieniem, kontakt z dzieckiem jest dla rodziców przyjemnością, daje satysfakcję i zadowolenie, dziecko jest chwalone i mobilizowane do podejmowania

- wyzwań; poznają jego potrzeby i starają się zrozumieć jego zachowania, pozwalają na uczuciową niezależność, dając mu poczucie bezpieczeństwa oraz zadowolenie z własnego istnienia;
- współdziałanie z dzieckiem oparte jest na zaangażowaniu i zainteresowaniu rodziców zabawą i pracą dziecka, wciąganiu i angażowaniu go w sprawy życia domowego; nawiązywaniu wzajemnych kontaktów; rodzice znajdują przyjemność we wspólnym podejmowaniu działań oraz byciu z dzieckiem;
 - dawanie dziecku swobody stosownej do wieku, polega na fizycznym oddalaniu się rodziców od swojego dziecka z jednoczesnym budowaniem i wzmacnianiem świadomej więzi psychicznej, co procentuje większym zaufaniem oraz pozostawieniem dziecku marginesu pozytywnej swobody;
 - uznanie praw dziecka przez rodziców, którzy ustosunkowują się do przejawów jego aktywności w sposób swobodny; pozwalają na odpowiedzialność za własne działanie, przejawiając tym samym szacunek dla jego indywidualności; dziecko wie, czego oczekują od niego rodzice, a oczekiwania te są zgodne z jego możliwościami.

Natomiast do postaw negatywnych należą (Ziemska, 1986):

- postawa odtrącająca charakteryzuje się nadmiernym dystansem uczuciowym i dominacją rodziców; dziecko jest dla rodziców ciężarem, a opieka nad nim – obciążeniem; rodzice demonstrują dezaprobatę i krytykę dziecka, charakteryzuje ich podejście dyktatorskie, nie dopuszczają dziecka do głosu, kierują dzieckiem przy pomocy rozkazów, stosowania surowych kar, zastraszania; postawa ta sprzyja kształtowaniu się u dziecka agresywności, nieposłuszeństwa, kłamliwości i kłótności;
- postawa unikająca wynika z nadmiernego dystansu uczuciowego rodziców wobec dziecka ich uległości i bierności; charakteryzuje ją ubogie zaangażowanie uczuciowe, a w skrajnych wypadkach obojętność uczuciowa rodziców; obcowanie z dzieckiem nie sprawia rodzicom przyjemności, kontakt z nim jest luźny, pozornie dobry, maskowany obdarzaniem prezentami lub ukrywany pod płaszczykiem swobody i liberalizmu; często przejawia się brakiem odpowiedzialności, ignorowaniem dziecka, unikaniem kontaktu, zbywaniem prób nawiązywania kontaktu podejmowanych przez dziecko, zaniedbywaniem dziecka w jego potrzebach uczuciowych; taki rodzaj kontaktu może spowodować, że dziecko będzie niezdolne do nawiązywania stałych więzi uczuciowych oraz dokonywania obiektywnych ocen, będzie mieć trudności z koncentracją, problemy w nauce, będzie nieufne;

- postawa nadmiernie chroniąca charakteryzuje się tym, że rodzice uważają swoje dziecko za wzór doskonałości; obdarzają je nadmierną opiekuńczością i pobłażliwością; nie potrafią docenić możliwości dziecka, nie pozwalają mu na samodzielność, ograniczają jego swobodę, nie pozwalają na kontakty z rówieśnikami; postawa ta powoduje wystąpienie u dziecka opóźnień dojrzałości emocjonalnej i społecznej, bierność, brak inicjatywy, nadmierną pewność siebie, poczucie większej wartości, egoistyczne i wymagające nastawienie;
- postawa nadmiernie wymagająca jest reprezentowana przez rodziców nadmiernie skoncentrowanych na dziecku i posiadających cechy dominacji; rodzice chcą, aby ich dziecko było odbiciem wzoru osobowego stworzonego przez nich samych, bez względu na jego indywidualne cechy i możliwości; dziecko musi dostosowywać się do ich wymagań, znajduje się pod presją dorównywania idealnemu wzorowi; stawianie wygórowanych wymagań, rządzenie dzieckiem, niepozwalanie na samodzielność, ograniczanie swobody i aktywności przez narzucanie i zmuszanie, stosowanie sztywnych reguł; postawa ta sprzyja kształtowaniu się takich cech jak: brak wiary we własne siły, lękliwości, uległości i przewrażliwienia, niepewności, pobudliwości.

Dom rodzinny to miejsce, w którym w pierwszej kolejności dziecko kształtuje podstawowe formy zachowań i wytwarza więzi społeczne. To tu zdobyte doświadczenia ze względu na czas gromadzenia i siłę zaangażowania emocjonalnego są szczególnie trwałe, dlatego wywierają wpływ nie tylko na aktualne zachowanie dziecka, ale stanowią czynnik decydujący o zachowaniach reprezentowanych przez dziecko w przyszłości oraz późniejszych zainteresowaniach i postawach (Włodarski, 1990).

Postawy rodziców przejawiane wobec badanych dzieci w młodszym wieku szkolnym

Powyższe rozważania, wskazują na to, że stosunek rodziców do dziecka ma duży wpływ na jego prawidłowy rozwój, ponieważ stosunki panujące w domu rodzinnym mają znaczenie dla uzyskiwanych wyników w szkole oraz podejmowania życiowych decyzji, odciska piętno na uczeniu się przez dziecko panowania nad reakcjami i emocjami (Radochoński, 2007). Dlatego chcąc poznać rozkład postaw reprezentowanych przez rodziców, sformułowano pytanie badawcze: *Jakimi postawami charakteryzują się badani rodzice uczniów z wysokimi wynikami w nauce i charakteryzującymi się prawidłowymi zachowaniami w grupie rówieśniczej (WW) oraz uczniów z niskimi wynikami w nauce i przejawiającymi zachowania społecznie nieakceptowane (NW)?*

Grupa uczniów z wysokimi wynikami w nauce i charakteryzujących się prawidłowymi zachowaniami (WW) oraz uczniów z niskimi wynikami w nauce i przejawiającymi zachowania nieakceptowane (NW) została wyłoniona w wyniku analizy dokumentów szkolnych oraz prowadzonej obserwacji. W każdej z grup WW i NW wybrano po 45 ojców i matek, którzy zostali przebadani *Kwestionariuszem dla rodziców do badania postaw rodzicielskich*. Uzyskane wyniki przez niektórych z badanych rodziców świadczyły o silnym i niepożądanym wychowawczo nasileniu określonych zachowań przejawianych wobec dziecka. Rozkład ilościowo-procentowy wyników przedstawia tabela nr 1.

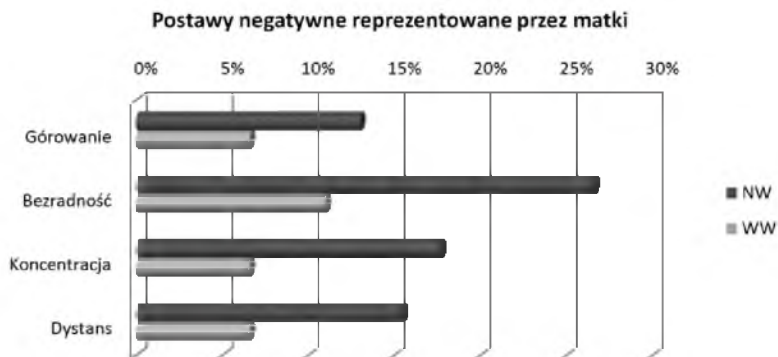
Tabela 1. Postawy reprezentowane przez rodziców badanych uczniów w grupie WW i NW

Grupa	Liczba matek przejawiających postawy negatywne				Liczba ojców przejawiających postawy negatywne			
	Górowania	Bezradności	Koncentracji	Dystansu	Górowania	Bezradności	Koncentracji	Dystansu
	n=45				n=45			
WW	3 (6,6%)	5 (11%)	3 (6,6%)	3 (6,6%)	2 (4,4%)	7 (15,5%)	6 (13,3%)	5 (11%)
NW	6 (13%)	12 (26,6%)	8 (17,7%)	7 (15,5%)	4 (8,8%)	15 (33,3%)	6 (13,3%)	8 (17,7%)

Źródło: badania własne.

W celu lepszej prezentacji wyników dane z tabeli zostały przedstawione na wykresach nr 1 i 2, co pozwoliło na ukazanie zależności zachodzącej pomiędzy postawami reprezentowanymi przez badanych rodziców a wynikami w nauce i zachowaniami przejawianymi przez uczniów z grupy WW i NW.

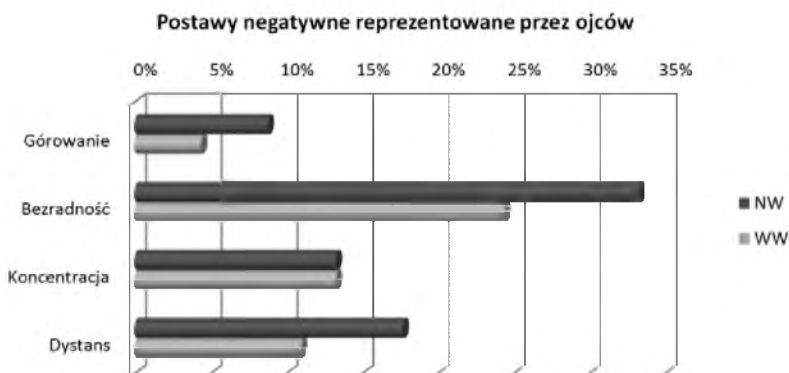
Wykres 1. Postawy negatywne reprezentowane przez matki uczniów z grupy WW i NW



Źródła: badania własne.

W grupie uczniów z WW 6,6% (3) matek przyjmuje wobec swojego dziecka postawę górowania, 11% (5) postawę bezradności, 6,6% (3) postawę koncentracji i tyle samo postawę dystansu. W grupie NW 13% (6) matek przejawia postawę górowania, 26,6% (12) postawę bezradności, 17,7% (8) postawę koncentracji i 15,5% (7) postawę dystansu.

Wykres 2. Postawy negatywne reprezentowane przez ojców uczniów z grupy WW i NW



Źródło: badania własne.

W grupie uczniów z WW postawę górowania reprezentuje 4,4% (2) ojców, postawę bezradności 15,5% (7), postawę koncentracji 13,3% (6), postawę dystansu 11% (5). W grupie NW 8,8% (4) ojców charakteryzuje się postawą górowania, 33,3% (15) bezradności, 13,3% (6) koncentracji i 17,7% (8) dystansu.

Jak wynika z analizy zebranego materiału postawy reprezentowane przez badanych rodziców uczniów z grup WW i NW są bardziej niekorzystne w grupie dzieci z niskimi wynikami w nauce oraz reprezentującymi zachowania społecznie nieakceptowane. W grupie NW 72,8% (31) matek przejawia wobec swego dziecka postawy o niepożądanym charakterze, a w grupie WW taka sytuacja dotyczy 30,8% (14) badanych. Wśród ojców z grupy NW 73,1% (33) badanych reprezentuje postawy negatywne przejawiane wobec dzieci, natomiast w grupie WW jest to 44,2% (20) ojców.

Powyższa analiza pozwala również na wysunięcie wniosku: istnieje zależność pomiędzy uzyskiwanymi przez uczniów wynikami w nauce oraz ich zachowaniem a postawami przejawianymi wobec nich przez badanych rodziców.

Rozwój społeczno-emocjonalny dziecka w młodszy m wieku szkolnym

Dziecko poznaje emocje, przede wszystkim doświadczając różnych kontaktów z drugim człowiekiem, jednak należy tu podkreślić, że w zależności

od ich kategorii i rodzaju możemy mówić o emocjach pozytywnych lub negatywnych mających z kolei wpływ na społeczne funkcjonowanie dziecka w środowisku. „Bliskie relacje osobiste tworzą zawsze więź emocjonalną, pełną miłości lub nienawiści, dumy lub wstydu, smutku lub szczęścia. W kontakcie z ludźmi dzieci mają szansę zobaczyć nie tylko, jak inni radzą sobie z uczuciami i emocjami, ale też, jak ich własne przejawy emocji oddziałują na innych. Z punktu widzenia przystosowania społecznego i zdrowia psychicznego są to jednak najistotniejsze dla dzieci doświadczenia” (Schaffer, 2008, 147).

Właściwe kontakty rodziców z dzieckiem powinny wynikać z podejścia do niego bez przesadnej koncentracji i nadmiernego dystansu tzn. nawiązania z nim swobodnego kontaktu, który można nazwać zrównoważonym, skierowanym „ku dziecku” i nastawionego na jego rzeczywiste potrzeby oraz podejście nie władcze lub dyrygujące, ale oparte na autonomii wewnętrznej, w miarę stałe i stanowcze oraz konsekwentne stanowiące dla dziecka oparcie (Ziemska 1986). Bowiem rodzice są pierwszymi partnerami, ale również nauczycielami interakcji społecznych, oddziałującymi na nie w najważniejszym okresie życia, stanowią dla dziecka wzorce osobowe przyswajane poprzez naśladownictwo i proces identyfikacji. W tych kontaktach dziecko zaspokaja swoje najważniejsze potrzeby – miłości, uznania, bezpieczeństwa i współdziałania społecznego. Niezaspokojenie któreś z potrzeb warunkuje zakłócenie jego rozwoju (Jackowska, 1980). Dziecko z rodzin dysfunkcyjnych będzie przejawiać symptomy behawioralne, wśród których można wymienić: trudności z koncentracją uwagi, nagle zmiany zachowania, unikanie kontaktów z innymi, kłótniowość, agresję. Natomiast wśród typowych symptomów psychologicznych występujących u dzieci z rodzin dysfunkcyjnych będą: niska samoocena, niepokój, pobudzenie, napięcie, tłumienie złości, napady agresji, przygnębienie i apatia wynikająca z nieradzenia sobie w trudnych sytuacjach, lękliwość i smutek, skłonności do depresji, silne przeżywanie emocji (Kochanowska, 2012).

Podsumowując można stwierdzić, że rodzice przyjmujący właściwe postawy wobec dziecka chętnie otaczają je troskliwą opieką, dostrzegają i zaspokajają jego potrzeby, są cierpliwi oraz gotowi tłumaczyć i wyjaśniać. Charakteryzują się łatwością nawiązywania kontaktów z dzieckiem, który jest przyjemny dla obu stron i oparty na sympatii oraz zrozumieniu. Tacy rodzice dokonują obiektywnej oceny dziecka na skutek odpowiedniego, umiarkowanego dystansu i akceptacji jego osoby. Właściwe postawy rodzicielskie powodują, że dziecko jest ufne wobec swoich rodziców, zwraca się do nich po radę i pomoc, jest zadowolone z rezultatów własnego wysiłku i pracy, zdolne do współdziałania z rówieśnikami oraz podejmowania zobowiązań, potrafi troszczyć się o własność swoją i innych. Jest pomysłowe,

bystre, pewne siebie, łatwo przystosowuje się do różnych sytuacji społecznych. Przejawia dążenie do pokonywania różnych przeszkód, kończenia czynności rozpoczętych i rozwiązywania trudnych zadań, podejmowania czynności z własnej inicjatywy.

Podsumowanie

Dziecko w wieku przedszkolnym kształtuje swoje wzorce emocjonalne i zachowania społeczne, przede wszystkim w kontaktach z rodziną i rówieśnikami (Kielar-Turska, 2000), natomiast młodszy wiek szkolny to proces kształtowania się „świadomości siebie jako podmiotu własnych działań” (Stefańska-Klar, 2000, 151). Dlatego też tak jak zmienia się dziecko, zmianom powinny ulegać postawy rodzicielskie. Rodzice podążając za jego rozwojem muszą zmieniać stopień i jakość dawanej dziecku swobody. Im dziecko starsze, tym słabszy staje się kontakt fizyczny, a jego miejsce zaczyna zajmować więź psychiczna. Jeśli dziecko było obdarzane miłością, szacunkiem, wzrastało w atmosferze życzliwości, serdeczności oraz mądrości w relacjach, ma szansę na szczęśliwe życie oraz stworzenie rodziny opartej na mocnym fundamencie budowanym od urodzenia. To od relacji dziecko-rodzic zależy przyszłość i jakość życia w dorosłości każdego z nas.

Literatura

- Campbell, R. (1990) *Twoje dziecko potrzebuje ciebie*. Kraków, Towarzystwo Krzewienia Etyki Chrześcijańskiej.
- Jackowska, E. (1980) *Środowisko rodzinne a przystosowanie społeczne dziecka w młodszy wiek szkolny*, Warszawa, WSiP.
- Kielar-Turska, M. (2003) *Średnie dzieciństwo. Wiek przedszkolny*, [w:] Harwas-Napierała, B., Trempała, J. (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kochanowska, E. (2012) *Pedagogiczne i społeczne konteksty wspierania rozwoju dziecka z rodziny dysfunkcyjnej*, [w:] Kochanowska, E., Wojciechowska, J. (red.), *Edukacyjne konteksty wspierania rozwoju dziecka*, Bielsko-Biała, Wydawnictwo Naukowe ATH.
- Radochoński, M. (2007) *Transgeneracyjny mechanizm przenoszenia zachowań dewiacyjnych w rodzinie*, [w:] Grucka-Miąsik, U., (red.), *Dziecko i rodzina. Społeczne powinności opieki i wychowania*. Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Schaffer, H.R. (2008) *Psychologia dziecka*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Stefańska-Klar, R. (2003) *Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny*, [w:] Harwas-Napierała, B., Trempała, J. (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Włodarski, Z. (1983) *Rozwój i kształtowanie doświadczenia indywidualnego*. Warszawa, WSiP
- Wojciszek, B. (2000) *Postawy i ich zmiana*, [w:] Strelau, J. (red.), *Psychologia*. Gdańsk, GWP.
- Ziemska, M. (1986) *Rodzina i dziecko*, Warszawa, PWN.
- Ziemska, M. (1981) *Kwestionariusz dla rodziców do badania postaw*. Podręcznik, Warszawa, PWN.
- Zaborowski, Z. (1969) *O rodzinie. Rodzina jako grupa społeczno wychowawcza*. Warszawa, Nasza Księgarnia.

Abstrakt: Tekst omawia mechanizmy genezy postaw oraz przedstawia i charakteryzuje pozytywne i negatywne postawy rodzicielskie. Wskazuje na zależności zachodzące pomiędzy zachowaniami przejawianymi przez rodziców, a ich wpływem na rozwój społeczno-emocjonalny dziecka w młodszym wieku szkolnym oraz jego społeczne funkcjonowanie.

Słowa kluczowe: mechanizmy genezy postaw, postawy, rozwój społeczno-emocjonalny, typologia postaw.

Abstract: The text discusses the genesis mechanisms attitudes and presents as well as describes positive and negative parental attitudes. The text indicates relationships occurring between the behaviour displayed by parents, and their impact on the socio-emotional ontogenesis of children in early school age and his social functioning.

Key words: mechanisms of the origin of attitudes, attitudes, social-emotional development, typology of attitudes.